Dirk Martin

NAZI-PROPAGANDA IN BELGIE TIJDENS DE ONAFHANKELIJKHEIDSPOLITIEK

Doel van dit artikel is aan de hand van dokumenten van het vroegere Duitse ministerie van Buitenlandse Zaken aard, doel en impakt na te gaan van de buitenlandse propaganda die Berlijn voor ons land bestemde. De beperkingen van dit onderzoek zijn tweeërlei : intern is er de overmijdelijke gekleurde versie van de feiten in de bronnen die geruikt werden, extern is er de vaststelling dat slechts één bron aangeboord werd. Maar het is een zeer belangrijke bron en zij biedt een schat aan informatie; een onderzoek ervan kan dus wel erg lonend zijn.

Eerst en vooral moet echter aangegeven worden wat juist het onderwerp van dit onderzoek, de propaganda, vormt. Ion Popescu-Puturi omschrijft propaganda als *une action déployée systématiquement et avec persévérance pour répandre parmi les masses, en utilisant les moyens les plus divers, certaines informations, idées et doctrines socio-politiques, ainsi qu'un mode d'interprétation des faits et événements sociaux du point de vue d'une certaine idéologie, des intérêts et aspirations de certaines classes sociales, partis et nations, d'une certaine politique, dans le but de former certaines attitudes, opinions et comportements sociaux chez des individus ou de larges collectivités humaines* (1). J. Freund vraagt : *Qu'est-ce que la propagande? Elle consiste en l'art de créer un courant d'idées ou de diriger l'opinion dans un sens déterminé soit pour susciter une opinion publique à des fins partisanes soit pour provoquer des adhésions individuelles à une cause politique soit pour neutraliser les opinions concurrentes. En général, elle vise ces trois objectifs à la fois* (2). Onthouden wij dus dat het er vooral om gaat met diverse middelen een welbepaalde opinievorming te bewerkstelligen in funktie van de belangen van de propagandist.

(1) In *La propagande pendant la guerre mondiale. Méthodes, objectifs, résultats* (Commission internationale d'histoire de la 2e guerre mondiale), Bucarest, 11-12/VIII/1980. p. 17.
(2) *L'essence du politique*. Paris, 1965, p. 405.

LISTE DES ABREVIATIONS.

A.A.M. = Archives archiépiscopales de Malines.
A.C.T. = Archives du chapitre cathédral de Tournai.
A.C.V. = *Algemeen Christelijk Vakverbond.*
A.C.W. = *Algemeen Christen Werkersverbond.*
A.C.V.W. = *Algemeen Christelijk Verbond van Werkgevers.*
A.E.L. = Archives épiscopales de Liège.
Arch. Pers. A. = Archives personnelles de l'auteur.
C.G.T.B. = Confédération générale du travail de Belgique.
C.S.C. = Confédération des syndicats chrétiens.
C.S.L. = Confédération des syndicats libéraux.
J.A.C. = Jeunesse agricole catholique.
J.E.C. = Jeunesse estudiantine catholique.
J.I.C. = Jeunesse indépendante catholique.
J.O.C. = Jeunesse ouvrière chrétienne.
L.N.T.C. = Ligue nationale des travailleurs chrétiens.
P.O.B. = Parti ouvrier belge.
U.T.M.I. = Union des travailleurs manuels et intellectuels.
V.N.S. = Vlaams Nationaal Syndicaat.
V.N.V. = Vlaams Nationaal Verbond.

Wat was nu meer bepaald het doel van de Duitse propaganda in België? De Duitse ambassadeur von Bülow-Schwante formuleerde het kort en krachtig: *Kräfte die für Aufrechterhaltung Neutralität wirken, zu stärken und Gegenkräfte zu schwächen* (vgl. p. ...). In dat verband zullen wij het hebben over de « direkte » propaganda (radiouitzendingen, boeken, vlugschriften, films enz.) waarmee de Belgische bevolking werd bewerkt, met uitsluiting van andere middelen en kanalen die Berlijn aanwendde om zijn invloed in België te vergroten. Een eerste vraag is natuurlijk wie er verantwoordelijk was voor de gevoerde propaganda.

1. ORGANIZATIE

Voor de propaganda in het buitenland was verantwoordelijk de *Abteilung VII-Ausland* van het in maart 1933 opgerichte *Reichsministerium für Volksaufklärung und Propaganda*. Het *Auswärtiges Amt*, het ministerie van Buitenlandse Zaken dus, beperkte zich tot zijn traditionele rol van doorgeven van feitelijke informatie. Deze bevoegdheidsverdeling was tot stand gekomen tijdens een topbijeenkomst van 24 mei 1933 waarop onder meer Hitler, Goebbels en von Neurath aanwezig waren. In 1937-38 echter — de *Auslandsorganisation* werd toen een onderdeel van het AA en Ribbentrop verving von Neurath — begon het AA zich onder impuls van haar nieuwe chef meer en meer op het terrein van de buitenlandse propaganda te profileren, wat tot ernstige bevoegdheidskonflikten aanleiding gaf (3). Een ook voor België praktisch te verwaarlozen rol werd verder gespeeld door het *Aussenpolitisches Amt* van de NSDAP (Rosenberg).

Tijdens bepaalde periodes, wanneer een verhoogde propgandistische werking nodig was (zo tijdens de *drôle de guerre*), werden echter ook nog andere diensten ingeschakeld onder kontrole van Promi en AA. Van september tot mei 1940 ageerden aldus voor België verschillende regionale *Reichspropagandaamte, Gauleitungen der NSDAP*, professionele organizaties als het *Auslandsamt der Dozentenschaft*, de *Nationalsozialistische Lehrerbund*, de *Deutsche physikalische Gesellschaft* en de *Rechtswahrer-Bund*, persorganen *(Freude und Arbeit, Deutsche Allgemeine Zeitung,...)* en firma's *(Deutsche Wollwarenmanufaktur A.G., Mannesmannröhren-Werke,...)* naar het voorbeeld der *Reichsgruppe Industrie*. Zelfstandig opereerden (alhoewel zulke buitenlandse propaganda hen in die periode verboden werd) de *Fichte-Bund*, de antisemitische *Weltdienst* en andere partikuliere organizaties (4). Ook de *Reichsbahnzentrale für den Deutschen*

(3) Vgl. Z.A. *Zeman, De propaganda van de nazi's*, Hilversum, 1966, p. 66.
(4) De *Deutscher Fichte-Bund (Reichsbund für Deutschtumsarbeit)* werd in 1914 gesticht om de Duitse aspiraties in het buitenland te propageren; in de door ons behandelde tijdsspanne stond hij o.l.v. *Organisations-Direktor* Th. Kessemeier. Ook de *Weltdienst* bestond reeds vóór 1933. Hij werd geleid door de gepensioneerde kolonel Fleischauer en was vooral bekend door de publikatie van zogenaamde nieuwsbrieven.

Reiseverkehr werd ingeschakeld. Voor de Volks- en Rijksduitsers in België kwam daar nog bij het *Verband deutscher Vereine im Ausland* (waarbij aangesloten de z.g. kulturele groeperingen van de Duitse kolonie in Brussel, Antwerpen, Gent en Oostende), het *Verein für das Deutschtum in Ausland* en het *Deutsches Auslandinstitut*. Hoe gingen nu deze instanties tewerk en welk materiaal gebruikten ze om België te bewerken?

2. HET GEBRUIKTE MATERIAAL

Gedrukt propagandamateriaal vormde kennelijk de hoofdbrok, zowel in de periode voor als na september 1939, toe, de *drôle de guerre* blijkbaar voor een verhoging van de propaganda-aktiviteit zorgde.

A. Voor september 1939

De *Fichte-Bund* verstuurde rechtstreeks naar duizenden Belgen in beide landstaten gedrukte traktaten over de meest uiteenlopende onderwerpen, maar steeds met een bepaalde ideologische inslag. De traktaten eindigden steevast met de aanmaning ze door te geven. Enkele titels : « Open brief van een Duitsch frontsoldaat aan den Poilu van Verdun », « Jodendom en misdadigheid », « De gevaren der ophitsing door de internationale pers », *Discours du Führer, 28 avril 1939* (antwoord van Hitler voor de *Reichstag* op Roosevelts telegram betreffende de vreedzame oplossing der internationale vraagstukken), *Qui a rompu les traités de paix?*. Het *Falken-verlag* (zoals de *Fichte-Bund* gevestigd te Hamburg) verzond gelijkaardige druksels. Anonieme traktaten deden de ronde : zij handelden onder meer over de paradijselijke toestanden in het Reich en over de Belgische onafhankelijkheidspolitiek (die impliceerde dat Duitsland korrekt moest behandeld worden). Koerant was bij zakelijke korrespondenties ([5]), dat van Duitse zijde één of ander voor het Reich lovend druksel werd ingesloten. Duitse partikulieren schreven brieven over de Britse schuld aan de eerste Wereldoorlog, de suksessen van het nationaal-socialisme, tegen *la perfide Albion* enz.

Brochures met illustraties (sympatieke nazibonzen in gesprek met jongeren, kinderen strelend, op triomfantelijke tochten in de *Ostmark*, het Sudetenland e.d.) belandden in de brievenbussen. De *Frankfurter Allgemeine Zeitung* stuurde vriendelijke brieven met de uitnodiging tot abonneren op de krant. Aan enkele uitverkorennen werd de *Deutsche Allgemeine Zeitung* gratis bezorgd (voorgesteld door de Duitse ambassade werden o.a. niemand minder dan Van Cauwelaert, Daye, Gérard, Hennebicq, Suetens

(5) Terzijde : tegen het einde van 1938 aan werd door de Duitse diplomatieke vertegenwoordiging in België (Brussel, Antwerpen, Luik) aan alle met het *Reich* handelende firma's een formulier verstuurd met de vraag of zij wel een « Arisch » karakter bezaten.

en Sap ([6])). Duitse reisbureaus verdeelden rijkelijk met portretten van Hitler en Mussolini gesmukte folders. Vergeten wij tenslotte niet de radio-uitzendingen van het Rijk bestemd voor het buitenland. Lange- en middengolf (meest geschikt voor emissie naar de buurlanden) gaven uitsluitend programma's in het Duits; de korte golf gaf er in vreemde talen — de politieke inhoud van deze uitzendingen bleef meestal gematigd van toon en niet agitatorisch ([7]).

B. Tijdens de neutraliteitspolitiek

De traktaten bleven steeds afkomstig van dezelfde afzenders. Ze brachten nu echter meer en meer een boodschap met negatieve inhoud, namelijk tegen Groot-Brittannië *(Qui veut affamer les Belges? Les Anglais)* en Frankrijk. Onder de titel *Le masque est tombé* heette het bijvoorbeeld : *Nous savons exactement ce que le vieux perfide de Londres (Chamberlain) et ses associés ont en vue : UN ANEANTISSEMENT DEFINITIF DU REICH, LE MORCELLEMENT DE LA RACE ALLEMANDE, L'EFFONDREMENT DU PEUPLE ALLEMAND! (...) ils veulent nous anéantir pour pouvoir exercer sans opposition LA DICTATURE SUR LE PEUPLE! ([8])*. Toespraken van Hitler en Ribbentrop, anti-Britse oprispingen van Franse publicisten, « Witboeken » tegen Polen en Britten ([9]), prentkaarten (een Frans en een Brits soldaat staan voor een zee gevuld met bloed; de Brit nodigt de Fransman uit erin te springen en doet alsof hij het eerst zal doen; de Fransman springt... en de Brit wandelt al grinnikend weg), de « gruweldaden » van de sadistische Polen tegen onschuldige Duitsers *(Polnische Greueltaten an den Volksdeutschen in Polen)*, het sterven van de gewone Franse Poilu voor profiteurs, Joden, Daladier en Groot-Brittannië : ziedaar de inhoud van de Duitse propagandadruksels (die wel dikwijls de indruk gaven eerder voor Frankrijk dan voor België bestemd te zijn). Anonieme brieven die de « weldaden » van de neutraliteit ophemelden, stroomden eveneens toe.

De Duitse ambassade was verder op het idee gekomen de propaganda te intensiveren door het aanplakken van kleefbriefjes met zwart-geel-rode omranding en met een der volgende leuzen : *Belges, voulez-vous que votre pays redevienne le champ de bataille de l'Europe? Si non, suivez votre Roi!, Belges, suivez votre Roi et vous préservez votre pays du fléau de la guerre!, Belges, restons neutres et nous éviterons la destruction de nos foyers!, Belges, songez-y : la stricte neutralité seule peut nous éviter la guerre!* ([10]).

(6) DGB aan *Zeitung*, 20 mei 1939 *(Akten Pr. A. der* DGB).
(7) Z. *Zeman, op. cit.*, p. 119.
(8) Vgl. PP, 13 oktober 1939.
(9) Het Witboek nr. 2 werd in België op 7.572 (franstalige) eksemplaren verspreid (stand van april 1940), meer dan in welk niet-oorlogvoerend land ook *(Pol. Abt.* AA *an Inf. Abt. des* AA, 6 april 1940 (AA, *Partei, Propaganda)*.
(10) DGB aan AA, 11 september 1939 *(Akten* DGB, *Propaganda)*. Zij werden opgekleefd door zekere de ambassade bekende flamingantische kringen.

Meer en meer mensen kregen gratis Duitse kranten, onder andere de *Frankfurter Allgemeine Zeitung*. Een soort « humoristisch » tijdschrift, *Le journal de Cambronne*, deed zijn intrede; zijn slagzin was : *Pour la City qui rafle l'or, on envoie les Français à la mort*. Ook het beruchte *Signal* verscheen op de markt; de Belgische voortverkopers ervan werd beloofd dat zij de inkomsten uit de verkoop der twee eerste nummers integraal konden behouden om het blad te lanceren ([11]). De ambassade van het Reich drong er in Berlijn op aan een in België veel gelezen Duits dagblad (zoals de *Kölnische Zeitung)* onder de oorspronkelijke titel, maar met Franse tekst uit te brengen en vroeg ook de prijs dezer bladen te verlagen om ze aldus op het prijspeil te brengen van de andere buitenlandse kranten in België ([12]). Het AA telegrafeerde terug : *Promi bereits im Begriff dortige Anregungen zu verwirklichen* ([13]).

Naast deze verschillende vormen van lektuur, werd er ook met z.g. fluisterpropaganda gewerkt. De *« Informations-Abteilung »* van het AA onderhield een geheime telegrammenwissel met de Duitse ambassade; *geeignete Mittelsleute (Auslandsorganisation, deutschfreundliche Kreise des Landes)* werden ervoor ingezet ([14]). De fluisterpropaganda had voornamelijk tot doel de positie van Groot-Brittannië af te zwakken; een der opzetten was bijvoorbeeld de vrees voor een verdere afbrokkeling van het Pond Sterling aan te wakkeren. Het is dus vrij duidelijk dat in deze periode vooral gewerkt werd aan het aantasten van het imago van Frankrijk en Groot-Brittannië, en meer bepaald van de politiek-ekonomische bovenlaag van die twee landen die door de Duitse propaganda als oorlogsstokers met de vinger werd aangewezen. Een tweede, niet minder belangrijk tema, was het benadrukken van de waarde die de neutraliteitspolitiek voor België had. Ons land had er toch geen enkel belang bij nog eens het slagveld van Europa te worden...

Opvallend is dus het verschil qua inhoud in vergelijking met het propagandamateriaal van vóór september 1939. Toen werd veel meer de nadruk gelegd op wat men een meer « Duitse » problematiek zou kunnen noemen : verwezenlijkingen van het regime en strijd tegen Joden en kommunisten. Na organizatie en inhoud van de propaganda moet natuurlijk de vraag gesteld worden wie erdoor bereikt werd en wat hun reaktie was.

3. DE BESTEMMELINGEN

Op een paar na stamt het merendeel der inlichtingen over dit onderwerp in de Duitse bronnen uit de periode september 1939 — mei

(11) Vgl. PP, 3 mei 1940.
(12) DGB aan AA, 11 september 1939 (AA, *Pr. A., Hebung Ansehen)*.
(13) AA aan DGB, 12 september 1939 *(Ibid.)*.
(14) *Ibid.*, 13 november 1939 *(Akten* DGB, Secreta).

1940. Daar de bevoegde diensten in het *Reich* echter al vóór september van een en ander op de hoogte waren, konden zij reeds dan aan een meer intensieve propaganda voor België werken. Zo werd eind juli 1939 reeds beslist dat de ambassade een *Anschriftenkartei* moest aanleggen, die in november gereed kwam ([15]). Midden augustus 1939 werd een proefneming verricht : 6 Duitse *V-Leute* (3 te Brussel, 2 te Antwerpen en 1 te Luik) zouden in het kader van een *Sonderauftrag* dienen als *Kontrollempfanger* voor de *geplanten Aktion (betreffs) Versendung von Aufklärungsschriften nach Belgien* ([16]). Zoals later, toen het gemeend was, belandden de *Aufklärungsschriften* uit Duitsland zonder belemmering op hun bestemming. In september-oktober 1939 kon een grootscheepse campagne dus van start gaan. Wie er werkelijk van onder de indruk kwam, kunnen wij in de bronnen van het AA enkel ontdekken waar een dankschrijven voor ontvangen materiaal naar de betreffende Duitse « *Stellen* » verzonden werd.

De meeste reakties uit België kwamen op postzendingen van Duitse firma's. Zo bedankte J. V. uit Brussel *(Commission, Importation, Consignation)* hartelijk voor het witboek over de Duits-Poolse krisis dat hem bereikte door toedoen van *Direktor* P. Berndt van de *Deutsche Wollwarenmanufaktur AG*. Hij verzocht om nog enkele franstalige eksemplaren ter verdeling aan vrienden en kennissen, en hoopte Berndt vlug terug te zien, *und zwar in einem freien und blühenden Deutschland* ([17]). Zo werd E.B. uit Brussel « beleverd » met hetzelfde witboek door de *Papierfabrik Haynau;* hij drong er echter op aan franstalige eksemplaren te krijgen. Zo verstoutte G.K., vertegenwoordiger van de *Marburger Tapetenfabrik J.B. Schäfer* te Brussel, zich het *Reischspropaganda-Amt* van Kurhessen erop te wijzen dat de *verteilte Druksachen* een veel gelukkiger uitwerking zouden hebben als zij niet zo'n lange tekst bevatten ([18]). Zo had de Duitse firma *Warstein* de reeds voornoemde J.V. brochures en vlugschriften verzonden. V. drukte er zijn erkentelijkheid over uit, en vervolgde : *Jedes Mal (...) wenn ich Ihrem Land, dass ich bewundere, einen Dienst erweisen kann, tue ich es mit Vergnügen. Wollen Sie dies zur Kenntnis nehmen und in dieser Hinsicht über mich verfügen* ([19]). Zo de vertegenwoordiger H.L. die van zijn bedrijf *Bosch und Haiss*, te Brussel 25 eksemplaren (zowel franstalige als nederlandstalige) van toespraken van Hitler en diverse Rijksministers toegestuurd kreeg. Zo de heren R.C. en D. (weer uit Brussel) die *sich für das deutsche politische Geschehen mehr und mehr interessieren und innerhalb ihres (...) Berufs- und Freundes-Kreises eine Objektivität an den Tag legen, die in Belgien sonst leider noch sehr selten ist,* aldus hun vriend H. Lenze, *Direktor*

(15) *Botschaft anlegte Kartei derjenigen Belgier die bei Verbreitung und Erläuterung deutsches Propagandamaterial mitwirken. Kartei enthält rund 500 Namen, die gewissermassen als Stosstrupp fungieren. Ausserdem 1.500 weitere Namen* (DGB aan AA, 20 november 1939 — *Akten* DGB. *Propaganda).* De *Kartei* zelf lijkt heden onvindbaar.
(16) DGB aan AA, 18 augustus 1939 *(Akten* DGB, *Propaganda).*
(17) V. aan Berndt, 30 september 1939 (AA, *Partei, Propaganda).*
(18) *Reichspropagandaamt Kurhessen* aan *Dienststelle,* 3 januari 1940 *(Ibid.).*
(19) *Gaubeauftragte Schlesien* aan *Dienststelle,* 12 januari 1940 *(Ibid.).*

van de *Mannesmannröhren-Werke* die sterk aanried het drietal te voorzien van propagandamateriaal en Duitse kranten ([20]). Identiek is het geval Oscar Leemans (direkteur van de ekonomische dienst van de Antwerpse haven), wiens naam door *Hafendirektor* Fischer van Frankfurt a.M. werd opgegeven om « beleverd » te worden met propagandamateriaal.

Belangrijk was eveneens de arbeid van de *Fichte-Bund* ([21]). Wij weten nu met wie hij in kontakt stond, dankzij een door de *Bund* na aanvraag van het *Promi* opgestelde lijst met namen der Belgen *die im Laufe der letzten vier Jahre (1935-39) von Ihnen [de Bund] betreut worden sind bzw. mit denen Sie heute noch eine Verbindung aufrechterhalten* ([22]). De lijst bevatte 112 namen van mensen met wie de *Bund*, ten dele reeds sedert 20 jaar, in verbinding stond. Elk geval werd individueel aangepakt; ieder der 112 had in persoonlijke briefwisseling met de *Bund* aangegeven hoeveel vlugschriften voor hen nodig waren, of er op de zendingen toelichtingen moesten aangebracht worden *(Druckschriften ohne Wert* e.d.), of die zendingen onder *getarnten Anschriftenangabe* moesten verzonden worden en zomeer ([23]). De lijst was ingedeeld in 35 Frans- en 77 Nederlandstaligen. Geografisch waren de Franstaligen als volgt verdeeld : 24 in de vier grootsteden (12 in Brussel, 2 in Antwerpen, 7 in Luik, 3 in Gent), 3 in kleinere steden (elk 1 in Leers-Nord, Obourg, Rixensart, Jodoigne, Grimbergen en Oostduinkerke) ([24]). Voor de Nederlandstaligen zag de geografische verdeling er als volgt uit : 53 in drie grootsteden (5 in Brussel, 36 in Antwerpen, 12 in Gent), 8 in kleinere steden (2 in Brugge, 5 in Leuven en 1 te Mechelen), en 14 in gemeenten (6 in gemeenten rond Antwerpen — Willebroek, Hove, Wijnegem, Nijlen, Essen en Heide, 3 in gemeenten rond Gent — St. Denijs Westrem, St.-Martens-Latem en Landegem, 3 in Roeselare, telkens 1 in Zwartberg en Vilvoorde) ([25]).

---

(20) *Lenze aan Bankdirektor* Höfermann, 6 mei 1940 *(Ibid.)*.

(21) In september verplichtte het *Promi* de *Fichte-Bund* de adressen van door hem met vlugschriften, brochures enz. voorziene Belgen aan de ambassade in Brussel ter hand te stellen, wat de *Bund* met tegenzin volvoerde. Men vreesde namelijk dat wanneer de adressen in kwestie door derden (het AA) « bewerkt » zouden worden, en er dus geen rekening meer zou gehouden worden met de persoonlijke noot die de *Bund* steeds gebruikte, *eine Störung der seit langem angebahnten persönlichen Beziehungen* het gevolg zou zijn wat uiteraard *den deutschen Interessen nicht gedient ist (Fichte-Bund* aan *Promi*, 22 september 1939-*(Ibid.)*. De *Bund* zette zijn onafhankelijke propaganda-aktie dan ook voort, zelfs wanneer de ambassade te Brussel er reeds verscheidene malen had tegen geprotesteerd, protest dat door het AA naar het *Promi* werd doorgegeven. Nu antwoordde dit ministerie dat de *Fichte-Bund* alle zelfstandige « arbeid » in het buitenland vanaf ... 9 maart 1939 formeel verboden was *(Promi* aan AA, 3 november 1939-*Akten* DGB, Secreta)! Desondanks bleef de ambassade maar materiaal van de *Bund* naar België verstuurd, ontdekken wat volkomen ontoelaatbaar was, gezien zijn *propagandistische Betätigung (...) sich unter der Kontrolle des AA vollzieht* (DGB aan AA, 10 januari 1940-*(Ibid.)*.

(22) *Reichspropagandaamt Hamburg aan Fichte-Bund*, 7 september 1939 (AA, *Partei, Propaganda)*.

(23) *Fichte-Bund* aan *Promi*, 22 september 1939 *(Ibid.)*.

(24-25) Voor een paar mensen werden onbestaande gemeenten (Campinaire, enz.) vermeld.

Opvallend is het aantal stedelingen; opvallender nog is dat, voor zover aangegeven, de oppositionele rechterzijde erg goed vertegenwoordigd leek. Afgezien van 4 Rexisten en 3 V.N.V.-ers (waaronder de partijsekretaris voor St.-Amandsberg en de « Gildeleider » voor St.-Pieters-Woluwe), kwamen er op de lijst van de *Fichte-Bund* inderdaad voor : 1 Jongdinaso, 3 N.S.V.A.P.-ers (onder andere leider Van Dijck), een lid van de « Dietsche Arbeiderspartij », een van de « Nationale Volkische Beweging » (leider van Niesbeeq — Vanniesbecq — zelf), 3 « Volksverwering »- mensen, een van *La Défense du Peuple* en 2 « gewone » *Judengegner*, 2 leden van *Action et Civilisation* (o.m. kommandant de Launoy) en 4 van de *Légion nationale* (waaronder de Luikse *commandant de la zone I* en der Gentse zone II). Als beroepskategorieën had men studenten en leraars, een boekhandelaar *(Librairie Charles Govers, Anvers)*, enkele ingenieurs, een boekhouder en een hotelbezitter. Bijzonderheden over deze personen werden niet bekend gemaakt, behalve dan dingen als *unterschr(eibt) m(it) Sieg Heil, Bietet Dienste an!, sehr deutschfreundlich, unterschr(eibt) Heil Hitler, war 1934 drei Wochen i(n) deutschl(and), bietet SD(?)* an, enz.

Merken wij op dat de 112 niet alleen voorzien werden van Duitse druksels, maar, en dat was hun voornaamste taak, ze verspreidden onder hun landgenoten. Opmerkelijk ook is dat sommigen daarom geen afstand deden van een zeker loyaal-Belgisch standpunt; maar citeren wij liever de *Fichte-Bund : im Falle Belgien (...) haben uns einige TREUE MITARBEITER gebeten, vorlaufig von der Zusendung des Materials Abstand zu nehmen, weil sie nicht gegen den Willen des Königs handeln wollten. Aber sie möchten (...) die Art abwarten, mit der die vom König erlassenen Neutralitätsbestimmungen gehandhabt werden* ([26]) (wij onderlijnen).

Anderen keken de kat niet uit de boom, zoals de Antwerpenaar E.C. De M. Hij had *Direktor* Kessemeier al vroeger toevertrouwd : *Auch hier in Flandern sind die grosse Taten Adolf Hitlers mit Freude verfolgt worden. Wir sehen in Adolf Hitler den grössten aller Germanen, und wir sind immer stolz, zu wissen, dass wir Flamen desgleiche Blutes sind und dass wir immer enger mit dem Brüdervolk zusammen arbeiten müssen* ([27]). Nu, in november 1939, bleef De M. even entoesiast : hij vroeg om een paar pakken met vlugschriften, die hij dan wel zou verdelen. Hij meldde verder dat hem 600 adressen van de « Vlaamsche Ingenieursvereniging » en 1.500 van het « Algemeen Vlaamsch Geneesherenverbond » in de handen waren gevallen, en besloot : *Mit besten Wünschen für ihre Arbeit und ein flämisch Heil Hitler!* ([28]). Geen wonder dat de *Bund* hem als een zéér goede propagandist aan het AA voorstelde. Een frankofone Brusselaar op zijn beurt schreef : *J'ai*

(26) *Fichte-Bund* aan *Promi* met de lijst als aanhangsel, 22 september 1939 (AA, *Partei, Propaganda*).
(27) *Fichte-Bund* aan AA, 17 november 1939 *(Ibid.)*.
(28) De M. aan Kessemeier, 1 november 1939 *(Ibid.)*.

souvent manifesté mes sympathies pour le peuple allemand, aujourd'hui (...) je tiens plus que jamais à vous réaffirmer mes sympathies et l'espoir d'une victoire allemande ([29]).

Niet alleen reakties op de propagandadruksels die via Duitse firma's en de *Fichte-Bund* ons land bereikten, ook het *Internationales Zentralbüro Freude und Arbeit* dat met het *Verlag Freude und Arbeit Gmbh.* een gelijknamig tijdschrift uitgaf, kreeg kommentaar. Een Gents abonnent maande het *Verlag* aan de *Aufbauarbeit des Führers und der NSDAP* in België beter bekend te maken, *denn solche Arbeit verdient es.* Hij besloot: *Heil Hitler, Heil der NSDAP, Heil Gross Deutschland* ([30]). Daarbij sluiten aan de vele *Dankschreiben* (onder andere van ridder Jules de Laminne, vicevoorzitter der *Association des Vieilles Tiges belges,* een bekende pilotenvereniging) en abonneringen die het Duitse konsulaat te Luik in januari 1940 in ontvangst namen, nadat het 1.500 eksemplaren van *Freude und Arbeit* verdeeld had. De *Verteilerschlüssel* van het *Büro* voor België in mei 1940 zag er als volgt uit: 1.000 Franstalige brochures, 500 *Holländische* en 100 Duitse; bij het *Briefmaterial* 1.000 Franstalige, 800 Nederlandstalige en 200 Duitse ([31]).

Meerdere reakties kwamen er eveneens op postzendingen van verschillende *Gauleitungen* ([32]) en hun onderafdelingen. Zo E.C. uit Péruwelz, die in oktober 1939 in het bezit gekomen was van het *Weissbuch* over de Duits-Poolse krisis. Hij verklaarde zich geheel akkoord met de inhoud ervan, leverde kritiek op de Engelsen en verzekerde de afzender van het Witboek dat *viele meiner Belgischer Landsleute* ondanks de schijn zijn inzichten deelden. Cappe besloot: *Ich hoffe, dass diese gerechte Sache* (de oorlog tegen de geallieerden), *siegreich beendet wird und alle meine Wünsche begleiten Sie stillschweigend* ([33]). Zo J.B. uit Verviers, die dankte voor de brochure *Le cas de l'Athénia,* en eraan toevoegde *[je] la* [de brochure] *passerai à d'autres suivant ton désir* ([34]).

Samen met vele anderen kwamen al deze mensen voor op de *Liste I, betreffs Aufklärungsarbeit nach dem neutralen Ausland* ([35]). Zelden konden wij cijfermateriaal ontdekken omtrent het werk der *Gauleitungen.* Die van Koblenz-Trier berichtte in april 1940 dat zij naar België 84 brochures en

(29) De K. aan Kessemeier, 17 december 1939 *(Akten* DGB, Secreta).
(30) G. aan *Verlag,* 2 september 1939 (AA, *Partei, Propaganda).*
(31) *Zentralbüro* aan AA, 6 mei 1940 *(Ibid.).* België kreeg, met Italië, het meeste materiaal van gans Europa.
(32) Funktionarissen van de *Gauleitungen* verstuurden het materiaal onder hun eigen naam; een dankschrijven werd steeds doorgegeven naar de *Dienststelle des Beauftragten der NSDAP für aussenpolitische Fragen im Stabe des Stellvertreters des Führers,* die wij gemakshalve met *Dienststelle* aanduiden.
(33) NSDAP, *Gauleitung* Düsseldorf aan *Dienststelle,* 13 november 1939 (AA, *Partei, Propaganda).*
(34) *Ibid.,* Magdeburg-Anhalt aan *Dienststelle,* 25 januari 1940 *(Ibid.).*
(35) *Ibid.,* Hessen-Nassau aan AA, 9 mei 1940 *(Ibid.).* 1940 *(Ibid.).* Slechts toevallig in dit dokument is er sprake van deze — door de partij? — opgestelde lijst.

brieven (80 in het Frans, 3 in het Duits en 1 in het *Holländisch)* gestuurd had tijdens een niet nader bepaalde periode. In elk geval kwamen praktisch alle zendingen, zoals de Duitsers natuurlijk met voldoening vaststelden, ongehinderd door, zelfs tot in mei 1940.

Verder was er nog de *Nationalsozialistische Lehrerbund;* hier reageerde onder andere Paul Montfort (voorzitter van het *Comité belge de la Fédération internationale du Dessin — Semaines d'Art belge — Je lirai cette brochure documentaire avec un réel intérêt)* (36) en P.L. Michotte (U.C.L., *Faculté des Sciences, Institut géographique — [Les] documents (...) m'ont vivement intéressé* (37)). Het *Auslandsamt der Dozentenschaft der deutschen Universitäten und Hochschulen* was in zijn nopjes met een lijst van aan de *Deutsche Physikalische Gesellschaft* bekende buitenlanders, die tot doel had deze buitenlanders *von den einzeln Mitgliedern mit Propaganda-Material beschicken zu lassen* — de lijst bevatte de namen van 2 Belgen (op een 100-tal andere) (38).

Meerdere Belgen stelden zich tenslotte spontaan ten Duitsen dienste. Zo L.-J. J. uit Charleroi (een oude bekende van de *« Fichte-Bund »)* die bereid was in samenwerking met de Duitse ambassade *« Propagandaschriften »* in het industriegebied van Charleroi te verspreiden. Zo A.G. uit Brussel, die *eventuell auch in Frage (komt) für diskrete Aufgaben.* Zo G.R. uit Evere, die zijn verbindingen had met de Vlaamsnationalistische uitgeverij « De Kogge » en bereid was *eine mit De Kogge in Zusammenhang stehende besondere Verlagsgesellschaft zur Verbreitung deutsches Propaganda-Material zu gründen* (39). Zo Mevr. K. uit de Antwerpse hoge burgerij, die ageerde door het schrijven van persoonlijke *Propagandabriefe im Interesse Deutschlands* en daarom door Goebbels zelf bedankt werd *(Sie* [Goebbels] *haben mir in sehr liebenswürdiger Weise Ihre Anerkennung ausgesprochen, wegen meiner Propagandabriefe)* (40).

Naast voornoemde personages waren er natuurlijk ook Belgen — de meerderheid waarschijnlijk — die niet, of negatief reageerden op een en ander. Ter staving kan men het bij de bevolking niet inslaan van de vlugschriften aanhalen, wat door de Duitsers zelf trouwens moest toegegeven worden (vgl. p. 351). De Belgische pers wees daar overigens voortdurend op. *Vooruit* bijvoorbeeld meende dat de « zenuwoorlog » het tegenovergestelde resultaat begon te bereiken dan de geestelijke ontreddering die Duitsland erdoor wou teweegbrengen. De Duitse agenten die als taak hadden in België de publieke opinie na te gaan, konden, aldus *Vooruit,* konstateren dat vlugschriften niet nodig waren daar de Belgische pers àlle

(36) Montfort aan *Lehrerbund,* 28 september 1939 (AA, *Partei, Propaganda).*
(37) Michotte aan *Lehrerbund,* 15 november 1939 *(Ibid.).*
(38) *Dozentenschaft* aan AA, 12 dezember 1939 *(Ibid.).*
(39) De 3 voornoemden: *Aufzeichnung* DGB 29 dezember 1939 *(Akten der Pr. A. der* DGB, *Aufzeichnungen).*
(40) K. aan Goebbels, 8 oktober 1939 (AA, *Partei, Propaganda).*

berichten gaf — « die trakts op den hoop toe kan zij (de Duitse propaganda) gerust achterwege laten » ([41]). *Pourquoi Pas?* schreef: *Elle* [de Duitse propaganda] *ne prend pas beaucoup en Belgique; nous avons de la mémoire* ([42]). En onder de titel *Il faut être juste*, na het zeer aktieve karakter van de propaganda hier beklemtoond te hebben: *mais il faut convenir (...) qu'elle n'opère vraiment pas beaucoup* (...). *Ils* [persattachés en propagandisten van de Duitse ambassade] (...) *constatent leur isolement (...) et comprennent, en passant devant le monument Gabrielle Petit, que leur tâche en Belgique est plutôt ingrate* ...([43]).

Wel moet men vaststellen dat de Duitse propaganda toch niet helemaal in het luchtledige werkte. Dat alle drukwerk niet in de papiermand verdween, bewezen de reakties die de Duitse officiële *(Gauleitungen, Lehrerbund, Dozentenschaft)* en privé-instellingen (firma's, *Fichtebund, Freude und Arbeit)* mochten ontvangen van Belgische privé personen. En die zijn zeker niet voor het grootste deel te vinden bij de Vlaams-nationalistische rechterzijde. Opvallend is ook dat de Duitsers schriftelijke reakties kregen die steeds positief waren. Achtten anti-nazi's het niet nodig te reageren? Of werd negatief kommentaar door overijverige ambtenaren van het AA uit de dossiers gehouden? Wij hebben trouwens nog niets gezegd over de bedenkingen van de Duitsers zelf betreffende de middelen en de impakt van hun propaganda in België.

4. DE ROL VAN DE DUITSE AMBASSADE TE BRUSSEL

Een geprivilegieerd getuige terzake was ongetwijfeld ambassadeur von Bülow-Schwante. Het is dan ook uitermate interessant zijn mening na te gaan aan de hand van drie belangrijke rapporten over de propaganda die hij aan het AA richtte. Daar deze rapporten allesbehalve triomfalistisch van toon zijn, kan men ze waarschijnlijk wel als een min of meer betrouwbare informatiebron gebruiken. Het eerste werd op 21 november 1939 verstuurd en was getiteld *Seit Ausbruch des Krieges auf propagandistischen Gebiet durchgeführten Massnahmen*, het tweede op 24 december onder de hoofding *Propagandamassnahmen in Belgien* en het derde op 1 februari 1940 met de titel *Propaganda in Belgien* ([44]).

De grote opgave van de propaganda in België was, zoals reeds vermeld *Kräfte die für Aufrechterhaltung Neutralität wirken, zu stärken und Gegenkräfte zu schwächen* ([45]). En von Bülow-Schwante bedoelde met

(41) V, 5 maart 1940.
(42) PP, 22 maart 1940.
(43) PP, 5 april 1940.
(44) Deze drie rapporten zullen wij gemakshalve respektievelijk rapport 21.11.1939, rapport 24.12.1939 en rapport 1.2.1940 noemen.
(45) von Bülow aan AA, 1 september 1939 (AA, *Belgien, Sts.*).

« propaganda » niet alleen vlugschriften en brochures, maar eveneens zeer veel van wat in dit artikel *niet* aan bod komt : beïnvloeding van de Belgische pers, ekonomische kontakten, verhouding tot Belgische regerings- en diplomatieke milieus enz. Van in het begin preconizeerde von Bülow als permanente *propagandistische Richtlinien* primo, dat een deelname van België aan de oorlog met zijn vroegere bondgenoten tegen Duitsland op een nederlaag zou uitlopen, secundo, dat in voornoemd geval België eens te meer *Kriegsschauplatz* zou worden, en tertio dat de Vlamingen geen *Blutopfer* voor Franse interessen wensten te brengen — *Eintritt im Krieg (...) daher Auseinanderfallen und Ende belgischen Staates* (46). De ambassadeur drukte erop dat resultaten alleen van *sehr geschickt angelegten Aktionen* te verwachten waren (47). Vast staat dat de ambassade er in Berlijn steeds heeft op aangedrongen, op dit gebied met *grösster Vorsicht* tewerk te gaan (48). Nu kan men konstateren dat het hoogtepunt voor zeker de « enge » propagandamaatregelen, ontegensprekelijk viel tijdens en na de Duitse inval in Polen. Geen wonder dat de ambassadeur juist in die periode begon met zijn grote overzichtsrapporten betreffende propaganda.

Hoe de situatie in november was, maakt ons het rapport van 21.11.1939 van von Bülow duidelijk. Enerzijds specifieerde hij welke maatregelen reeds doorgevoerd werden. Om te beginnen had persattaché Klein een *Presse- und Informationsdienst* opgesteld die de Belgische kranten dagelijks overhandigd werd (deze bevatte het *politische Bericht*, het *Wirtschaftsbericht*, de *Dienst aus Deutschland* enz.). Dit werd op de ambassade beschouwd als een *vorzügliches Mittel (...) um unseren Standpunkt in wichtigen Fragen der internationalen Politik in der hiesigen Presse zur Geltung zu bringen* en ook als een middel om door het agentschap Belga niet vermelde gebeurtenissen *an deren Veröffentlichung ein besonderes Interesse unsererseits besteht*, toch de pers ter kennis te brengen. Na besprekingen met het *Deutsches Verlag* en de *Reischspresse-Kammer* was de ambassade erin geslaagd de prijs van de in België verkochte Duitse kranten met de helft te doen dalen, om aldus suksesvol te kunnen konkurreren met de Franse pers. Er werd een *Kartei* van bepaalde Belgen aangelegd (vgl. p. 342). Duizenden kleefbriefjes waren op aanvraag van de ambassade gedrukt en aangeplakt (vgl. p. 340).

Tenslotte was men er, in samenwerking met de UFA, in geslaagd de Duitse voor het buitenland bestemde *Kriegswochenschau* in 9 Brusselse, Antwerpse en Luikse cinema's onder te brengen. Na een « hint » van de ambassade in die zin aan *hiesiger interessierten Filmkreise*, waren deze er zelfs in geslaagd *Informations-minister* Wauters een brief te doen schrijven aan de bezitter van de Crosly-Cinemazalen, waarin hij uitdrukkelijk aanbeval in België filmnieuwsberichten uit àlle oorlogvoerende landen te

(46) *Ibid.*
(47) *Ibid.*
(48) DGB aan AA, 18 juli 1939 (AA, *Nachr. Abt., Presse*).

laten draaien. In de praktijk kwam dit er natuurlijk op neer dat de Duitse *Wochenschau* een veel grotere verspreiding moest krijgen. Wauters waarschuwde ook dat de filmnieuwsberichten zich van alle aanvallen op derde landen te onthouden hadden, volgens von Bülow een kritiek op de *französischen und jüdisch-amerikanischen Wochenschauen* - wat « bevestigd » werd door een verklaring van de minister ten overstaan van de vertegenwoordigers van Pathé, 20 th Century Fox en Paramount dat België als neutraal land *keinerlei Hetze* kon dulden.

Anderzijds veroorloofde von Bülow zich een vijftal aansporingen aan het adres van Berlijn. Hij wenste dat de prijs der Duitse dagbladen verder zou dalen; de Belgische pers kon beïnvloed worden door *Vergebung von Anzeigen*. Een grotere verdeling van *Bildmaterial* was noodzakelijk, evenals een vluggere toezending van de brochures met toespraken van Duitse personaliteiten en de doorvoering in Brussel van geplande opera- en koncertuitvoeringen. Tenslotte vroeg von Bülow af te zien van de *wahllosen Versendung von Propagandamaterial aus Deutschland nach hier etwas auf Grund von Adressbüchern, Telefon- und Berufsverzeichnissen* (daar vele mensen negatief gereageerd hadden) en liever gebruik te maken van de door ambassade, konsulaten of *Parteistellen* doorgegeven adressen van *ausgewählten Kreisen*. De ambassadeur eindigde dit rapport dan met een optimistische noot: *Durch ständige nachhaltige Bearbeitung wichtiger Persönlichkeiten im Sinne des Neutralitätsgedankens ist erreicht worden, dass dieser heute in Belgien praktisch keinen Widerstande mehr begegnet.*

Amper een maand later kwam de ambassadeur reeds met een tweede rapport. Het rapport 24.12.1939 bestond eigenlijk uit een uitgebreid antwoord op een *Fragebogen* van het AA. Een eerste reeks vragen was getiteld *Inhalt, Formen und Ziele der Propaganda*. Interessant genoeg om er punt per punt op in te gaan. Karakter der Belgische bevolking? Waar is suksesvolle propaganda mogelijk? De Typische Belg is een wantrouwige demokraat zonder brede horizont en gevangen in « merkantilistisch » en partikularistisch denken. *Für die Propaganda gibt der Mittelstand den günstigsten Boden ab (...) da er am meisten durch den Krieg leidet.* Instellingen van de bevolking ten overstaan van Duitsland? Doel van de propaganda? *Die Masse der Bevölkerung ist gegen Deutschland voreingenommen, überwiegend wegen die Erinnerung an den letzten Krieg (...). Uber die Forderung einer korrekten Neutralitatt hinaus sollte die Erschütterung des Vertrauens zu England das wichtigste Ziel unserer Propaganda sein.*

Moeilijk te beïnvloeden groepen? Kan dat veranderd worden? Frankskiljons, industrie- en havenarbeiders. Gunstig zouden kunnen zijn voor het *Reich* zekere onvoorzichtige handelingen van de arbeiders (bedoelde von Bülow hier « wilde » stakingen en een ruk naar rechts als reaktie erop of iets dergelijks?), maar dat kan alleen verstrekkende

gevolgen hebben in een situatie van toenemende werkloosheid met protestakties of bij een ernstige regeringskrisis enz., een situatie die nu echter niet bestaat. Bij ontstentenis daarvan, er steeds op drukken dat Duitsland bereid is tot een rechtvaardige vrede in tegenstelling tot Groot-Brittannië en Frankrijk. Openlijke Duitse propaganda op de man af, of ingekleed als slagwoorden van binnenlandse oppositionele groepen, *d.h. deren Argumente übernehmen und dadurch zersetzend wirken?* Openlijke propaganda niet aan te bevelen. Tot « destruktieve » elementen (Kommunisten, Trotzkisten), aldus von Bülow, hebben wij spijtig genoeg niet voldoende kontakten daar zij ondanks de Duits-Russische samenwerking hun houding ten overstaan van het Derde Rijk niet veranderd hebben ([49]).

Beste propagandatema's? Eis naar korrekte neutraliteit als tegenprestatie voor het respekteren der Belgische onafhankelijkheid. Duitsland is bereid de oorlog te beëindigen. Duitsland als voorvechter van een nieuwe sociale ordening en van rechtvaardigheid. Verantwoordelijkheid van de staat voor de ekonomie tegen kapitalistische misbruiken, en etatizering van het kredietwezen (in verband met de ineenstorting van het *Crédit anversois!*). Vorm van de propaganda? Moet met behulp van Belgen opgesteld worden; in Vlaanderen in het Nederlands, in Wallonië in het Frans — op dat gebied liefst geen vergissingen, om de Vlamingen niet het gevoel te geven dat ze *zweitklassig* behandeld worden. Uitvoerige brochures? Ja, maar alleen toezenden aan intellektuelen en met openlijke aanduiding van afzender. Vlugschriften? Ja. Geïllustreerde berichten over vijandelijke gruweldaden? Zeer nuttig. Fonoplaten, karikaturen en oorlogsbelevenissen? Neen.

Een tweede reeks vragen behandelde de *Aussere Form der Aufmachung*. Belangrijk voor ons is hier enkel de kwestie of de *Propaganda-Schriften* al dan niet *getarnt* moesten verzonden worden. Von Bülow meldde dat de postzendingen uit het buitenland door de Belgische politie diskreet werden nagezien; hij beval aan geen *Massensendungen* naar België te sturen, en in elk geval de verantwoordelijke uitgever aan te duiden (dat wil zeggen geen anonieme propaganda). Een derde reeks besloeg de *Adressierung und Verteilung*. Hier wees de ambassadeur erop de *einzelne Belgier* zeker niet meer dan twee maal per maand te *beliefern*. Een vierde reeks had het over de *Verbindung mit Verlagsanstalten*. Tot het drukken van duidelijk duitsgezinde Propagandaschriften was « De Kogge » (te Evere) bereid; voor minder tendentieuze, de uitgeverij van de *Métropole* en van *Volk en Staat*. Duitse *Verlage* moesten met de voornoemde kontakt opnemen. Een vijfde reeks handelde over *Feindpropaganda*. An sich had die propaganda in België nog geen direkt sukses, maar de Britse « gefluisterde » parolen deden wel, aldus von Bülow, een zekere vrees

(49) De ambassadeur vroeg of men stappen kon zetten bij de Sovjetrussische regering om haar gezantschap te Brussel eens te laten praten met de Belgische KP.

ontstaan voor een Duitse inval. De zesde en laatste reeks vragen was getiteld *Besondere;* daarin werd benadrukt dat de *Fichte-Bund* geen zelfstandige arbeid in België mocht voeren, noch materiaal verzenden...

In elk geval maakte von Bülow zich weinig illuzies over de ontvankelijkheid van de Belgen voor de Duitse propaganda. Aan Berlijn meldt hij dat de bevolking, demokratisch en materialistisch ingesteld, en in het bijzonder de arbeiders, ten gevolge van de indruk nagelaten door de (eerste) wereldoorlog en de relatieve stabiliteit van het land door openlijke propaganda moeilijk te bewerken zijn. Want dat is toch de konklusie die men uit dit rapport kan trekken.

In februari 1940 tenslotte werden de gedurende vijf maanden *gemachten Beobachtungen und gewonnen Erfahrungen,* in aansluiting op het rapport van 24 december, aan Berlijn doorgegeven (rapport 1.2.1940). Von Bülow haalde hier vier punten aan — een betreffende Duitse radiouitzendingen, een betreffende de pers, een betreffende de vlugschriften en een met enkele fundamentele opmerkingen. De radiopropaganda gericht tegen Groot-Brittannië scheen in België een veel beter onthaal te vinden dan die tegen Frankrijk; mensen van de ambassade voerden er trouwens geregeld gesprekken over met enkele trouwe luisteraars. Op persgebied werd de Duitse diplomatieke vertegenwoordiging geregeld spontaan bedankt voor de *Presse- und Informationsdienst.* Von Bülow wees hier nog eens op het belang van de *Annoncevergebung* aan Belgische kranten.

Wat de vlugschriften en brochures aangaat, hun werking werd nu door de ambassade over de hele lijn negatief geschat. Toespraken van nationaalsocialistische hoogswaardigheidsbeklederS vonden *praktisch keine nennenswerte Resonnanz.* Sovjetrussische uitspraken waren *keinerlei (geeignet)* omdat *Sowjetrussland und der Bolschevismus hier als Feind Nr. 1* aangezien werden. *Befremdlicherweise hat auch das Flugblatt « Ce qu'on ne verra plus jamais chez nous »* (over ondervoede kinderen in 14-18) *viel Ablehnung erfahren.* Het vlugschrift over het gebruik van gifgas door het Poolse leger *hat hier negative Reaktion aussgelöst. Es empfiehlt sich auch keineswegs* druksels over de z.g. Poolse gruweldaden te verspreiden : die zijn *unwirksam.* Propagandamateriaal tegen de Britse blokkademaatregelen was niet meer nuttig, daar Duitsland ten overstaan van de neutrale landen hetzelfde gedaan had. Ook het « rassen »- en Kerkvraagstuk was ongeschikt. Kortom, de sensibilizering van een groot deel der Belgische publieke opinie ten voordele van het Derde Rijk scheen niet al te vlot te verlopen.

De ambassadeur gaf tenslotte enkele ultieme raadgevingen. Des te zakelijker de propaganda, hoe minder ze als dusdanig te erkennnen valt. Extremistische tesissen mogen niet naar voor komen zolang door revolutionaire gebeurtenissen *(die in der hiesigen Arbeitschaft denkbar wären)* geen nieuwe situatie ontstaat. Het parool moet zijn : *das Dritte Reich als Hort*

der Ordnung. Over Duitse militaire verwezenlijkingen wordt best niet gesproken. Er moet gewezen worden op de « leugens » van de Brits-Franse propaganda. In het algemeen tenslotte moet onze propaganda, aldus Bülow, zijn *Belgien nicht den Hof zu machen, noch auf den Fuss zu treten*. De balans lijkt dus eerder negatief. En daaraan kon de geplande aanstelling in februari 1940 van een *Sonderbeauftragte für Presseangelegenheiten* te Brussel (door de diplomatieke vertegenwoordiging trouwens afgekeurd, daar persattaché Klein zijn werk al verrichtte) niets veranderen.

Over de mensen voor wie de propaganda bestemd was, kon men reeds opmerken dat Berlijn — als er geantwoord werd — er enkel gunstige reakties van kreeg. Wij wezen er toen op dat deze gunstige reakties waarschijnlijk van een minderheid afkomstig waren. De Belgische pers was van hetzelfde oordeel. Wij zagen pas dat ook de Duitse ambassade te Brussel oordeelde dat de propaganda niet heel werkzaam was. Men zou dus kunnen besluiten dat de « gemiddelde » Belg zich aan de Duitse propaganda niet veel gelegen liet. Hij werd er niet door overtuigd, hij deed anderzijds ook niet de moeite om aktief afkeurend te reageren. Hier zou men kunnen afsluiten; volledighedshalve moet er echter nog op gewezen worden dat de Duitse propaganda hier, niet alleen voor België als dusdanig bestemd was.

5. BELGIE ALS TRANSITGEBIED VOOR PROPAGANDA NAAR ANDERE LANDEN

Vooral Frankrijk was er het « slachtoffer » van. Doel van de Duitsers was dusdanige verzending van propaganda-materiaal, dat het op het eerste gezicht niet uit het *Reich* kon komen maar wel uit derde landen, bijvoorbeeld België. Hoe ging men daarvoor tewerk? Laten wij een voorbeeld nemen uit de *drôle de guerre*. Eind augustus had het AA via de Duitse ambassade te Brussel het konsulaat te Luik om een groot aantal Belgische postzegels *(50.000 Briefmarken für Auslandbriefe* ([50])) verzocht. Men was dan op het postkantoor van de Watertentoonstelling te Luik die zegels (aan 1,75 Bfr per stuk, maakt 87.500 Bfr. of 7.415 RM — de mensen van het kantoor uitten hun *Erstaunen* daarover) gaan kopen. Vanuit Brussel werd vervolgens het (Duitse) propagandamateriaal naar Frankrijk gestuurd.

Die werkwijze werd gevolgd tot in oktober, zij het dat aankopen « en bloc » nu vermeden werd, en gedaan door onder andere afzonderlijke *Parteigenossen*. Toch moest de ambassade op 18 oktober een telegram sturen aan het AA, waarin vermeld dat de Belgische Staatsveiligheid het spelletje dóór had. In de toekomst zouden dus geen postzegels meer te

(50) AA aan DGB, 29 augustus 1938 *(Akten* DGB, *Propaganda)*.

verkrijgen zijn ([51]) en zou propaganda vanuit België moeilijker worden. Maar in het *Reich* had men nog meer pijlen op zijn boog. Wij noemen er een van. Het *Promi* zou het Belgisch tijdschrift *La Guerre de 1939* op duizenden eksemplaren hebben laten drukken zonder één woord aan de inhoud te veranderen. Wel werden de kruiswoordraadsels vervangen, en hun oplossing vormde een demoralizerende tekst. Het tijdschrift werd via Zwitserland aan Franse soldaten toegezonden ([52])...

6. BELGISCHE MAATREGELEN

Wat in voorgaande bladzijden werd belicht, ging natuurlijk niet aan de opmerkzaamheid van de Belgische autoriteiten voorbij. Het is daarom logisch te besluiten met een overzicht van de Belgische tegenmaatregelen terzake. Een eerste reeks bijzondere maatregelen werd getroffen in het voorjaar en de zomer van 1939. Na het zogenaamd incident van Winterslag werd er in de kabinetsraad gepraat over het tegengaan der « propaganda van buitenlanders in ons land » ([53]) : bekend gemaakt werd dat de minister van Justitie het nodige zou doen. In juni kwam dan inderdaad het wetsontwerp Janson voor het parlement, en werd aangenomen. De inhoud ervan kon als volgt omschreven worden : 6 maanden tot 5 jaar gevangenisstraf en 1.000 tot 20.000 Bfr. boete « voor het aanvaarden van giften ([54]), geschenken of leningen uit den vreemde en bestemd tot politieke bedrijvigheid of propaganda in België » ([55]). In juli verscheen deze wet « tot beteugeling van vreemde propaganda » in het *Staatsblad*.

Dezelfde maand had minister van binnenlandse Zaken Devèze een missive aan de provinciegoeverneurs gestuurd waarin gevraagd werd, ter bescherming van de nationale integriteit, bewakings- en kontrolemaatregelen te treffen ten overstaan van de vreemdelingen om een einde te maken aan zekere « subversieve propaganda » ([56]). Een tweede reeks besluiten werd genomen in februari-maart 1940. Begin februari kwam er een verbodsbeslissing te aanzien van het verspreiden van vlugschriften ([57]). Op 16 februari bracht *De Nieuwe Gazet* als eerste het bericht dat er opnieuw zou opgetreden worden tegen « ontwrichtende propaganda ». *Le Soir* bevestigde dat het Parlement zich zou uit te spreken hebben over *un projet de loi tendant à mettre fin aux propagandes subversives qui sont de nature à ébranler le moral des populations et des armées* ([58]), ingediend door de

(51) DGB aan AA, 18 oktober 1939 (*Ibid.*).
(52) C. *Riess, Goebbels*, Paris, 1986, p. 360.
(53) V, 2 mei 1939.
(54) Inbegrepen « fiktieve- of steunabonnementen » op de pers.
(55) V, 13 juni 1939.
(56) LS, 12 juli 1939.
(57) DNG, 2 februari 1940.
(58) LS, 17 februari 1940.

regering. Het wetsontwerp, nu eens « ter bescherming der grondwettelijke instellingen », dan weer « ter beteugeling van staatsgevaarlijke propaganda » genoemd, werd op 20 februari voor publikatie vrijgegeven; auteur was minister Janson.

Tijdens de behandeling in kommissie werd er de nadruk op gelegd dat de strafbare handelingen moesten geschieden in het belang ener vreemde mogendheid, wat dus geen « verdrukking » van nationale politieke organizaties met zich zou brengen (waarmee men volgens sommige waarnemers klaarblijkelijk vooral het V.N.V. een verzoenende hand wilde toesteken) ([59]). Begin maart dan werd het wetsontwerp door het parlement in eerste lezing aangenomen. Toen was het spel echter al bijna gespeeld — en dat zag er dus zo uit : een grote belangstelling van het *Reich* voor de propaganda die zeer intensief gevoerd werd, wat de anti-geallieerde parolen betrof relatief weinig suksesvol was, maar op « neutralistisch » gebied meer leek te zijn geslaagd. Dit wordt trouwens bevestigd door een telegram nog daterend van 7 september 1939 waarin ambassadeur von Bülow besloot dat 90 % van de Belgische bevolking tegen het *Reich* gekant was en propaganda zeer moeilijk, *Neutralitätspolitik (...) jedoch ehrlich gemeint* ([60]). Dat klopte ook met het *Gefühle der Bevölkerung (...) Stimmung gegen uns* van oktober 1938 ([61]).

Ook langs een andere kant was men reeds lang tot een gelijkaardig besluit gekomen. In een rapport van de SD-RFSS, *Oberabschnitt West* vóór september 1939 werd gesteld dat de invloedrijke Berlijnse departementen die zich met België bezighielden de toestand niet gesnapt hadden en er door een bijzonder slordig optreden niet in geslaagd waren de antinationaalsocialistische opinie, zo sterk onder invloed van het katolicisme, door een gecentralizeerde en georganizeerde « tegenaanval » om te buigen ([62]).

De *publieke opinie* had men dus niet in pro-Duitse zin kunnen veranderen. De Belgische *machtselite* leek minder eenzijdig georiënteerd. Een aanwijzing komt uit onverdachte bron. De officiële Belgische vertegenwoordiger op de feestelijkheden voor Hitlers vijftigste verjaardag, generaal Deffontaine, noteerde in een nota over een onderhoud met de *Führer* op 20 april 1939 : *(...) le Führer (...) a dit (...) : J'apprécie beaucoup la politique fixée par votre Souverain, politique qui a été suivie ces dernières années et*

(59) Het is trouwens opvallend dat bij het doornemen van de persstemmen over deze antimaatregelen, zij vooral gezien worden in het kader van een aktie tegen de KP.
(60) von Bülow aan AA, 7 september 1939 (AA, *Belgien, Sts.*).
(61) von Bargen aan AA, 4 oktober 1938 (AA, PA., *pol. Bez.*).
(62) Een dokument afkomstig van het *Library and Document Center* van het vroegere Britse bezettingsleger in West-Duitsland.

qui a dégagé votre pays de toute vassalité et de tout compromis (63). In die zin was het belangrijkste doel van de Duitse propaganda, België zijn onafhankelijke of neutrale internationale positie te doen bewaren, wèl bereikt. In een echte nationaalsocialistische « ideologische » besmetting was men niet geslaagd.

Ondanks de grote inzet van middelen hoeft dat niet te verbazen. Reeds andere auteurs stelden iets dergelijks vast. H.E. Tutas heeft het over *die zumeist erfolglose, ja zum Teil gegenteilig wirkende Ubertragung innenpolitischer Propagandaprinzipien auf die Auslandpropaganda* (64). J. Popescu-Puturi schrijft : *la propagande allemande à l'étranger obtint de très faibles résultats* (65) en verwijst naar een gelijkaardige vaststelling van Edgar Faure tijdens het proces van Nürnberg. L. Fraser stelt : *It is almost certain that he (the propagandist) will nog succeed in tapping these passions* (de gevoelens en instelling van het propagandistisch te bewerken publiek) *unless they are part of his own emotional make-up* (66).

Het kontrast tussen de publieke opinie die anti-Duits bleef en sommige delen van de Belgische beleidssfeer waar *tant de laborieux efforts afin de rendre aux relations de bon voisinage germano-belges leur caractère normal* (67) gedaan werden, verbaast des te meer.

(63) *Documents Diplomatiques Belges*, t.V. Brussel, *Palais des Académies*, 1966, p. 185.
(64) In zijn werk *NS-Propaganda und deutsches Exil*, *Schriftenreihe G. Heintz*, 1973, p. 6.
(65) *Op. cit.*, p. 24.
(66) Aangehaald in : R. *Sente*, *Politieke propaganda*.
(67) Davignon aan Pierlot, 21 april 1939. DDB, t.V., p. 184.

AFKORTINGEN

AA = *Auswärtiges Amt*
DDB = *Documents diplomatiques belges*
DGB = *Deutsche Botschaft Brüssel*
DNG = *De Nieuwe Gazet*
Inf. Abt. = *Informations Abteilung*
LS = *Le Soir*
Nachr. Abt. = *Nachrichten Abteilung*
P(ol). A (bt). = *Politische Abteilung*
Pol. Bez. = *Politische Beziehungen*
PP = *Pourquoi Pas?*
Pr. A. = *Presse Abteilung*
Promi = *Propaganda Ministerium*
RM = *Reichsmark*
SD-RFSS = *Sicherheitsdienst-Reichsführer SS*
Sts. = *Staatssekretär*
V = *Vooruit*